

XULQI OG‘ISHGAN BOLALAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA INTEGRATSION YONDASHUVLARI

Bo'riyeva Gulshan To'rayevna
Qarshi shahar MMTBga qarashli
50-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi
Azizova Nodira Xoliqovna
Qarshi shahar MMTBga qarashli
43-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqola umumiy o'rta ta'lim maktablarida xulqi og'ishgan bolalar bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ishlarning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda xulqi og'ishganlikning kelib chiqish sabablari, turlari, profilaktikasi va korreksiyasiga qaratilgan innovatsion yondashuvlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: xulqi og'ishgan bolalar, deviant xulq, psixologik korreksiya, profilaktika, agressiya, bullying, ijtimoiy moslashuv, maktab psixologi, ota-onalar hamkorligi, Qarshi shahri.

1. KIRISH (Introduction)

O'zbekiston Respublikasida ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy vazifalaridan biri yosh avlodni jamiyatning to'laqonli va faol a'zosi etib voyaga yetkazishdir. Biroq, jamiyatda ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar bilan bir qatorda, yoshlar orasida xulqi og'ishganlik (deviant xulq) holatlari ham uchrab turadi. Xulqi og'ishganlik deganda, shaxsning ijtimoiy me'yorlar, qoidalar, axloqiy prinsiplar va huquqiy talablarga zid bo'lgan xatti-harakatlari tushuniladi. Bu turdagi xulq-atvor maktab muhitida o'quvchilarning o'zlashtirishiga, tengdoshlari bilan munosabatlariga, shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va kelajakda jiddiyroq ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Xulqi og'ishgan bolalar bilan ishlash masalasi dolzarb bo'lib, uning sabablari murakkab va ko'p omilli hisoblanadi. Bularga oiladagi salbiy muhit (noto'liq oilalar, ota-onalar o'rtasidagi konfliktlar, tarbiyadagi kamchiliklar), tengdoshlar guruhining salbiy ta'siri, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ommaviy axborot vositalarining ta'siri, shaxsiy psixologik xususiyatlar (past o'zini baholash, agressivlik, impulsivlik) va ta'lim jarayonidagi muammolar kiradi. Maktab psixologining asosiy vazifasi ana shunday bolalarni erta aniqlash, ularning xulqini korreksiya qilish va ijtimoiy moslashuviga yordam berishdan iborat.

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar 50- va 43-umumiy o'rta ta'lim maktablarida ham ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilib, maktab psixologlari Bo'riyeva Gulshan

To'rayevna va Azizova Nodira Xoliqovna tomonidan tizimli ishlar olib borilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi – xulqi og'ishgan bolalar bilan ishlashning nazariy asoslarini tahlil qilish, ularni aniqlash, korreksiya qilish va profilaktikasining amaliy mexanizmlarini Qarshi shahri maktablari tajribasi misolida yoritishdan iborat.

2. METODOLOGIYA (Methods)

Tadqiqot jarayonida va xulqi og'ishgan bolalar bilan olib borilgan amaliy ishlarda quyidagi psixologik-pedagogik metodlar majmuasi qo'llanildi:

1. Psixologik diagnostika:

○ **Kuzatuv:** O'quvchilarning darslardagi, tanaffuslardagi, maktab tadbirlaridagi xatti-harakatlari, tengdoshlari va o'qituvchilari bilan muloqoti muntazam ravishda kuzatib borildi. Xulqdagi o'zgarishlar, agressivlik, passivlik, tortinchoqlik yoki boshqa og'ishgan xususiyatlar qayd etildi.

○ **Suhbat va intervyu:** Xulqi og'ishganlikka moyil bo'lgan o'quvchilar, ularning ota-onalari, sinf rahbarlari va fan o'qituvchilari bilan individual suhbatlar o'tkazildi. Suhbatlar orqali muammolarning ildizlari, oilaviy sharoitlar, maktabdagi munosabatlar va shaxsiy kechinmalar o'rganildi.

○ So'rovnomalar va testlar:

▪ **Agressivlikni aniqlash:** Bass-Darki agressiya so'rovnomasi (bolalar uchun moslashtirilgan varianti) va Jekki testidan foydalanildi.

▪ **O'z-o'zini baholash:** Demyanov-Chizhov testi va M.Rosenbergning o'z-o'zini baholash shkalasi.

2. Korreksion-rivojlantiruvchi ishlar:

○ **Individual maslahatlar:** Har bir xulqi og'ishgan o'quvchi bilan muntazam individual maslahatlashuvlar o'tkazildi. Ularga o'z his-tuyg'ularini boshqarish, konfliktlarni konstruktiv hal qilish, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari shakllantirildi.

○ **Ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash:** O'quvchilarni maktabdagi to'garaklar, sport seksiyalari va ijtimoiy loyihalarga jalb qilish orqali ularning ijobiy faoliyatga yo'naltirish.

3. Profilaktik ishlar:

○ **Ma'rifiy suhbatlar:** Sinf soatlarida "Sog'lom turmush tarzi", "Zararli odatlar", "Muloqot madaniyati", "Internetda xavfsizlik" mavzularida suhbatlar tashkil etildi.

○ **Ota-onalar bilan ishlash:** Ota-onalar uchun "Samarali tarbiya usullari", "Bolalardagi yoshga oid inqirozlar" mavzularida seminarlar o'tkazildi, individual maslahatlar berildi.

4. Hamkorlik:

o **Maktab ma'muriyati va o'qituvchilar bilan:** Xulqi og'ishgan o'quvchilar haqida muntazam axborot almashish, individual rivojlanish rejalarini birgalikda ishlab chiqish.

o **Ota-onalar bilan:** O'quvchi xulqidagi o'zgarishlar haqida muntazam ma'lumot berish, ota-onalarni korreksion jarayonga faol jalb qilish.

o **Mahalla, ichki ishlar organlari va bolalarni himoya qilish idoralari bilan:** O'ta murakkab holatlarda tegishli tashkilotlar bilan hamkorlikda ish olib borish. Ushbu metodologiya xulqi og'ishgan bolalarning psixologik-pedagogik muammolariga kompleks yondashuvni ta'minlashga va ularni ijtimoiy normalarga moslashtirishga qaratilgan edi.

3. NATIJALAR (Results)

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahridagi 50- va 43-maktablarda Bo'riyeva Gulshan To'rayevna va Azizova Nodira Xoliqovna tomonidan xulqi og'ishgan bolalar bilan olib borilgan tizimli ishlar natijasida quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi:

1. **Agressiv xulq-atvorning kamayishi:** Diagnostika va kuzatuv natijalariga ko'ra, agressivlik darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarning 60%ida agressiv xatti-harakatlar (og'zaki va jismoniy agressiya) sezilarli darajada kamaydi. Konfliktli vaziyatlarda o'z his-tuyg'ularini boshqarish ko'nikmalari shakllandi.

2. **Akademik o'zlashtirish va davomatning yaxshilanishi:** Xulqi og'ishgan bolalarning 45%ida darsga qiziqish ortdi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari yaxshilandi va dars qoldirish holatlari kamaydi. Bu o'quvchilarning maktabga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirish orqali erishildi.

3. **O'z-o'zini baholashning oshishi:** Past o'zini baholashga ega bo'lgan o'quvchilarning 55%ida o'z-o'zini baholash darajasi ko'tarildi. Ular o'zlarining kuchli tomonlarini anglab yetdilar va kelajakdagi imkoniyatlariga ishonch bildirdilar.

4. **Ota-onalar va o'qituvchilarning ishtiroki:** Ota-onalarning 70%i maktab psixologi bilan hamkorlikda ishlashga tayyorligini bildirdi va ularning farzandlariga bo'lgan munosabatida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. O'qituvchilarning 80%i psixologning tavsiyalarini amalda qo'llashga harakat qildi, bu esa sinfda qulay muhit yaratishga xizmat qildi.

5. **Xulqi og'ishganlikning qayta takrorlanish holatlarining kamayishi:** Olib borilgan profilaktik va korreksion ishlar natijasida xulqi og'ishganlikning qayta takrorlanish holatlari sezilarli darajada kamaydi (30% atrofida).

Ushbu natijalar maktab psixologlarining xulqi og'ishgan bolalar bilan olib boradigan kompleks ishlarining samarali ekanligini, uning o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida, ijtimoiy moslashuvda va maktab hayotiga integratsiyalashuvda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

4. MUHOKAMA (Discussion)

Olingan natijalar xulqi og‘ishgan bolalar bilan olib borilgan psixologik-pedagogik ishlarning nazariy asoslarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi (deviant xulq-atvorning kuzatish va taqlid qilish orqali o‘rganilishi) hamda U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi (bolaning rivojlanishiga mikrosistema – oila, mezosistema – maktab va ekzosistema – jamiyatning ta’siri) ushbu masalaga kompleks yondashuv zarurligini taqozo etadi. Diagnostika natijalarining tahlili ko‘pchilik xulqi og‘ishgan bolalarda past o‘zini baholash, agressivlikning yuqori darajasi va muloqot ko‘nikmalarining yetishmasligi kabi umumiy muammolar mavjudligini ko‘rsatdi. Shuning uchun, korreksion dasturlarni aynan shu yo‘nalishlarga qaratish samarali ekanligi amalda isbotlandi.

Guruhli treninglar o‘quvchilarga o‘z tengdoshlari bilan ijobiy muloqotga kirishish, ularning fikrlarini tinglash, empatiyani rivojlantirish va konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Individual maslahatlar esa har bir o‘quvchining shaxsiy muammolarini chuqurroq o‘rganish va unga mos yechimlarni topish imkonini berdi. Art-terapiya elementlaridan foydalanish bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalashga, ichki zo‘riqlishlarni bartaraf etishga yordam berdi.

Amaliy ahamiyati:

* **Erta aralashuv:** Xulqi og‘ishganlikning dastlabki belgilarini erta aniqlash va darhol aralashuv choralarini ko‘rish, muammoning chuqurlashishining oldini oladi.

* **Maktab muhitining sog‘lomlashuvi:** Xulqi og‘ishgan bolalar bilan samarali ishlash maktabdagi umumiy ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilaydi, zo‘ravonlik va bulling holatlarini kamaytiradi.

* **Shaxsiy rivojlanish:** Bolalarning o‘z-o‘zini nazorat qilish, ijobiy muloqot va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirib, ularni mustaqil hayotga tayyorlaydi.

Biroq, bu jarayonda bir qator qiyinchiliklar va cheklovlar ham mavjud: * **Ota-onalarning passivligi:** Ba’zi ota-onalarning farzandlarining muammosiga befarqligi yoki maktab bilan hamkorlik qilishni istamasligi.

* **Vaqt va resurslar cheklovi:** Maktab psixologlarining ish yuklamasi, korreksion ishlar uchun yetarli vaqt va moddiy resurslarning cheklanganligi.

* **Muammolarning murakkabligi:** Ba’zi bolalarning xulqi og‘ishganlik sabablari juda murakkab (masalan, oiladagi og‘ir vaziyatlar, psixologik travmalar), bu esa psixologning imkoniyatlaridan tashqari yordam talab qilishi mumkin.

* **Ma’lumot maxfiyligi:** O‘quvchilar va ularning oilalari haqidagi ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash.

Bu muammolarni hal qilishda maktab psixologi nafaqat o‘zining kasbiy bilim va ko‘nikmalaridan foydalanishi, balki maktab ma’muriyati, o‘qituvchilar, ota-onalar, mahalla qo‘mitasi va ichki ishlar organlari bilan yaqin hamkorlikda ishlashi zarur.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR (Conclusion and Recommendations)

Xulosa qilib aytganda, xulqi og‘ishgan bolalar bilan olib boriladigan psixologik ishlar o‘quvchilarning jamiyatga moslashuvi, ularning akademik muvaffaqiyati va psixologik salomatligi uchun muhim ahamiyatga ega. Qashqadaryo viloyati Qarshi shahridagi 50- va 43-maktablar psixologlari Bo‘riyeva Gulshan To‘rayevna va Azizova Nodira Xoliqovnalarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, diagnostika, individual va guruhli korreksiya, profilaktika va barcha manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikka asoslangan tizimli yondashuv samarali natijalar beradi.

Ushbu tavsiyalar Qarshi shahar maktablarida va mamlakatimizning boshqa ta‘lim muassasalarida xulqi og‘ishgan bolalar bilan olib boriladigan ishlarning sifatini oshirishga, ularni jamiyatning to‘laqonli a‘zosi ga aylantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References):

1. O‘zbekiston Respublikasining "Bolalar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonuni. (O‘RQ-545-son, 02.09.2019 y.)
2. Karimova V. "Psixologiya". Toshkent: Sharq, 2011.
3. Abdullayeva N.A. "Bolalar psixologiyasi". Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
4. Bandura A. "Social Learning Theory". Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
5. Bronfenbrenner U. "The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design". Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.